<u>अस्वीकरण</u>

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२४] २ एस.सी.आर. ३६४: २०२४ आईएनएससी ११७

दीपक कुमार श्रीवास्तव र अन्य

विरुद्ध

छत्तीसगढ राज्य र अरू

(सन् २०२४ को आपराधिक अपील नं. १००७)

१९ फेब्रुअरी २०२४

[विक्रम नाथ* र सतीश चन्द्र शर्मा, जे.जे.]

विचारणीय मुद्दा

पक्षहरूले एक-अर्को विरुद्ध आफ्ना नातेदारहरूलाई जागिर दिलाउन पैसा लिएको आरोप लगाए। न्यायालयले किन अभियुक्त विरुद्धको फौजदारी कारवाही खारेज गरी रिट निवेदन खारेज गर्यो?

मुख्य बुँदाहरू

अनुसन्धान बन्द गर्ने – पक्षहरूले जागिर दिलाउनको लागि पैसा लिएको आरोप गरे – उत्तरदाता नं. ६ ले अभियुक्त विरुद्ध प्रहरीमा जाहेरी दिए – उच्च न्यायालयले अभियुक्तले दायर गरेको फौजदारी कारवाही खारेजीको रिट याचिका खारेज गर्यो – जाँच गर्नुपर्ने विषय:

निर्धारण गरिएको: अभियुक्तले सन् २०२१ मा दिएको उजुरीमा अनुसन्धान गर्दा उत्तरदाता नं. ६ ले अभियुक्तलाई आफ्नी छोरीलाई जागिर दिलाउनको लागि ४ लाख रुपैयाँ दिइसकेको भन्ने कुरा उल्लेख भएको थियो – यसरी उत्तरदाता नं. ६ लाई अभियुक्तको उजुरीको जानकारी थियो र उसले जानकारी नभएको भन्न मिल्दैन - यद्यपि, उसले गत जुलाई २०२२ सम्म अभियुक्त र उनका भाइ विरुद्ध जाहेरी दिन १ वर्षभन्दा बढी पर्खिन - जाहेरीको आरोप अनुसार अभियुक्तले गत अप्रिल २०१९ भित्र ३ महिनाभित्र जागिर दिनुपर्ने थियो अर्थात जुलाई २०१९ सम्म - तर उत्तरदाता नं. ६ ले यस्तो जाहेरी ३ वर्षसम्म गत जुलाई २०२२ सम्म दिएन - यसरी, जाहेरी गर्नमा ३ वर्षको गम्भीर ढिलाइ छ - यसबाहेक पनि पक्षहरूबिच नियुक्तिको लागि पैसा लिने काम अवैध समझौता थियो - यस्तो पैसा उठाउनको लागि मामिला दायर हुन सक्दैन र गरे पनि पैसा सबैनगदमा भुक्तानी भएको हुनाले प्रमाण गाह्रो हुन्छ - त्यसैले उत्तरदाता नं.६ ले आफ्नो पैसा उठाउन अभियुक्त र उनका भाइ माथि दबाब दिन जाहेरी दिएको देखिन्छ - जाहेरी फौजदारी मामिला चलाउन होइन बरु दबाब देखि पैसा उठाउन हो - त्यसैले उच्च न्यायालयको आदेश बदर गरिएको छ र यस

जाहेरीको मामिला खारेज गरिएको छ। [अनुच्छेदहरु ११-१४, १६, १७]

न्याय प्रशासन - कानुनको प्रक्रियाको दुरुपयोग - पक्षहरूले एक-अर्कामाथि जागिर दिलाउन पैसा लिएको र झुठा उजुरी गरेको आरोप लगाए - प्रहरीले बढी सावधानी अपनाउनुपर्छ:

निष्कर्ष: जागिरको लागि पैसा लिने जस्ता अनैतिक कारोबारमा प्रहरी प्रवेश गर्दा अनुसन्धानको प्रारम्भिक चरणमा नै दुई पक्षबीच विवाद देखिएमा प्रहरीले अति नै सावधानी अपनाउनुपर्छ - प्रहरीको भूमिकामा यस्तो सतर्कता अति आवश्यक छ। [अनुच्छेद १५]

ऐनहरूको सूची

फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३; भारतको संविधान।

मुख्य शब्दहरूको सूची

खारेजी; आरोप प्रत्यारोप; जागिर दिलाउनको लागि पैसा लिइयो; प्रहरीले बढी सावधानी अपनाउनुपर्छ; कानून प्रवर्तन निकायको स्रोत; कानुनको प्रक्रियाको दुरुपयोग।

मामिलाको उत्पत्ति

फौजदारी अपील अधिकार क्षेत्र: सन् २०२४ को आपराधिक अपील नं. १००७

छत्तीसगढ उच्च न्यायालय, बिलासपुरको सन् २०२२ को वपीसीआर नं. ७०३ मा मिति ११.०७.२०२३ को फैसला र आदेशबाट

पक्षहरूका हकमा उपस्थिति

समीर श्रीवास्तव, डा. संगीता वर्मा, शिवेन्द्र दीक्षित, वकिलहरु अपिल्कर्ताहरूका तर्फबाट।

गौतम नारायण, सुश्री अस्मिता सिंह, हर्षित गोएल, सुजय जैन, सचिन पाटिल, कैलास बाजीराव औतादे, सुनील कुमार सेठी, वकिलहरु उत्तरदाताहरूका तर्फबाट।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला/आदेश

<u>फैसला</u>

विक्रम नाथ, जे.

१. स्वीकृत।

२. कानून प्रवर्तन निकायको रूपमा, प्रहरी बलले सार्वजनिक व्यवस्था कायम राख्ने, सामाजिक सद्भावना जगाउने र न्यायको आधारशिलालाई सुदृढ बनाउने महत्वपूर्ण जिम्मेवारी बहन गरेको छ। तर, यस मामिलामा आर्थिक अनियमितता र टुटेका प्रतिबद्धताका आरोप-प्रत्यारोपहरू छन्, जस्ता जटिल मामिलाहरू प्रहरी बलको निकटमा आउँछन्। मामिलाका प्रत्यक्ष परिधिभित्रको

छलफलबाहेक, अनैतिक निजी गुनासोहरूलाई सम्बोधन गर्ने र सार्वजनिक हितलाई संरक्षण गर्ने बीचको संतुलन कसरी मिलाउने भन्ने व्यापक प्रश्न उब्जिन्छ। यस मामिलामा पक्षहरूले एक-अर्कामाथि प्रत्यारोप लगाएकाले प्रहरी आफैं यस्ता अनैतिक निजी मामिलाका गैर महत्त्वपूर्ण विवरणमा समावेश भएको देखिन्छ, जसले महत्त्वपूर्ण मामिलाहरूबाट प्रहरीको ध्यान हटाउँछ। प्रहरीको बहुमूल्य समय अस्वीकार्य र सामान्य विवादहरूको अनुसन्धानमा खर्चिन्छ जुन देवानी समाधानमा अधिक उपयुक्त हुन्छन्। यसले कानून प्रवर्तन स्रोतहरूको विवेकशील सिफारिस गर्नुपर्ने आवश्यकतामाथि जोड दिन्छ, र बृहत्तर सामाजिक महत्त्वका मामिलाहरूमा त्यसको प्रयासहरूलाई केन्द्रित गर्नुपर्ने महत्त्वमाथि जोड दिन्छ।

३. यस अपीलद्वारा छत्तीसगढ उच्च न्यायालयको विभाजन पिठले मिति ११.०७.२०२३ मा पारित गरेको फैसला र आदेशको सत्यताको चुनौती दिइएको छ, जसले अभियुक्तले दायर गरेको सन् २०२२ को अभियोग नं. २४८ बाट उत्पन्न फौजदारी मामिला खारेज गर्ने रिट याचिका खारेज गरिएको थियो।

४. यस मामिला निर्णय गर्नका लागि सान्दर्भिक तथ्यहरू निम्नानुसार छन्:

क) अभियुक्तले जिल्ला जंजगीर-चाम्पा (छत्तीसगढ) का कलेक्टरलाई मिति ०६.०४.२०२१ को उजुरी दिएको थियो, जसमा भनिएको थियो कि उत्तरदाता नं. ६ (राजकुमारी मरावी) ले उसको भाइ - राजकुमार श्रीवास्तवलाई जागिर दिलाउन मद्दत गर्ने प्रस्ताव गरेकी थिइन् किनकि उनी उच्च अधिकारीहरूसँग राम्रो सम्बन्ध थियो र यसको लागि उसले धेरै पैसा माग गरेकी थिइन्। अभियुक्त लालचमा परेर शुरुमा ८० हजार नगद दिएको थियो। त्यसपछि थप पैसा माग गरिएको र अभियुक्तको उजुरी अनुसार उसले विभिन्न बैंक खातामा २० हजार रुपैयाँ जम्मा गरेको थियो, जसको विवरण उत्तरदाता नं. ६ ले दिएकी थिइन्। जब केही पनि भएन र उसको भाइलाई जागिर दिइएन, तब अभियुक्तले उत्तरदाता नं. ६ लाई पैसा फिर्ता गर्न अनुरोध गर्दा उसले झुठो मामिला चलाउने धम्की दिइन् र पछि उनले फोन उठाउन बन्द गरिन् र अभियुक्तलाई बेवास्ता गरिन्।

ख) कलेक्टरले उक्त मिति ०६.०४.२०२१ को उजुरी जिल्ला जंजगीर-चाम्पाका प्रहरी अधीक्षकलाई अनुसन्धानका लागि पठाए। प्रहरी अधीक्षकले त्यो उजुरीको अनुसन्धानको जिम्मा थाना प्रभारी, थाना शक्ति, जिल्ला जंजगीर-चाम्पालाई दिएको बताइएको छ। थाना प्रभारीले विस्तृत अनुसन्धान गरे र अभियुक्त, उत्तरदाता नं. ६ र अन्य साक्षीहरूको बयान लिए र अन्तमा मिति २५.०७.२०२१ मा प्रहरी अधीक्षकलाई प्रतिवेदन बुझाए।

ग) उक्त प्रतिवेदनमा रोचक तथ्यहरू उल्लेख थिए, जसअनुसार दुवै पक्ष अर्थात् अभियुक्त र उत्तरदाता नं. ६ ले एक-अर्कामाथि आफन्तहरूलाई जागिर दिलाउनको लागि पैसा लिएको आरोप लगाएका थिए। थाहा भएअनुसार अभियुक्तले आफ्नो भाइलाई जागिर दिलाउन खोजेको थियो भने उत्तरदाता नं. ६ का अनुसार अभियुक्तले उनकी छोरीलाई जागिर दिलाउनको लागि ४ लाख रुपैयाँ लिएको थियो। अनुसन्धानमा पत्ता लागेको थियो कि जब अभियुक्तले उत्तरदाताकी छोरीलाई जागिर दिएनन्, अभियुक्तले पछि उनको खातामा केही रकम जम्मा गराए। दुवै पक्षले एक-अर्कामाथि झुठा

उजुरीहरू गरेको आरोप लगाएका थिए। अनुसन्धानमा जब थाना प्रभारीले अभियुक्त र उत्तरदाता नं. ६ लाई सम्बन्धित कागजातहरू, कल रेकर्ड र रेकर्डिङहरू पेश गर्न भने उनीहरूले त्यस्तो केही पेश गरेनन्। तसर्थ, उक्त उजुरी खारेज गर्नुपर्ने सिफारिस गरिएको थियो।

५. त्यसपछि उत्तरदाता नं. ६ ले मिति २७.०७.२०२२ मा अभियुक्तविरुद्ध एक जाहेरी दर्ता गर्न सफल भएको देखिन्छ, जसको प्रतिलिपि अनुसूची पी-३ को रूपमा पेश गरिएको छ। जाहेरीको बयानअनुसार, अभियुक्त र उनका भाइ अर्का सह-अभियुक्तले उत्तरदाता नं. ६ की छोरीलाई जागिर दिलाउनको लागि ४ लाख रुपैयाँ लिएको दाबी छ। उक्त रकम अप्रिल २०१९ मा भुक्तानी गरिएको थियो। यो कारोबार पूर्ण रूपमा नगदमा भएको र बैंक कारोबार केही पनि छैन। यस मामिलामा जाहेरी दर्ता गर्नुभन्दा अगावै पनि एउटा अनुसन्धान गरिएको र उप-खण्ड अधिकारीलाई प्रतिवेदन पेश गरिएको थियो, जसले जाहेरी दर्ता गर्न निर्देशन दिएका थिए। यस अनुसन्धानमा दुवै पक्षले जागिर दिलाउनको लागि पैसा लिएको आरोप एक-अर्कामाथि लगाएको पाइयो।

६. अभियुक्तले छत्तीसगढ उच्च न्यायालयमा संविधानको लेख २२६ अन्तर्गत जाहेरी र सोसँग सम्बन्धित कारवाही खारेज गर्न रिट दायर गरेका थिए। त्यो रिट यस अपीलमा लैजादै इन्कार गरिएको छ।

७. हामीले दुवै पक्षका वकिलहरूलाई सुनेका छौं।

८. अभियुक्तका वकिलले बहस गरे कि पहिले अभियुक्तले जिल्ला कलेक्टरलाई दिएको उजुरीमा अनुसन्धान गर्दा दुवै पक्षले एक-अर्कामाथि त्यस्तै प्रकारका आरोपहरू लगाएका थिए तर ती आरोपहरू पुष्टि भएनन्। त्यसैले उक्त अनुसन्धानको १ वर्षपछि यस जाहेरी दर्ता गर्नु दुर्भावनापूर्ण र कानुनको दुरुपयोग हो। उनले थप बहस गरे कि यस जाहेरी प्रतिशोधात्मक हो र अभियुक्तले उत्तरदाता नं. ६ बाट लिएको पैसा उठाउन नसकोस् भन्नेमात्र उद्देश्यले जाहेरी दर्ता गरिएको हो। उनले जाहेरीअनुसार कारोबार अप्रिल २०१९ को भए पनि जाहेरी ३ वर्षपछि जुलाई २०२२ मा दर्ता गरिएकाले ढिलाइको आधारमा जाहेरी खारेज हुनुपर्छ भन्ने पनि बहस गरे।

९. अर्कोतर्फ छत्तीसगढ राज्य र उत्तरदाताका वकिलले जाहेरीमा अपराध खुलेको भएकाले उच्च न्यायालयले रिट खारेज गरेको ठिक नै छ, अनुसन्धान जारी राख्नुपर्छ र अन्तमा प्रहरीले फौजदारी कार्यविधि संहिता १९७३ को धारा १७३(२) अन्तर्गत प्रारम्भिक प्रमाणका आधारमा अभियुक्त दोषी देखिए अभियोगपत्र उठाउन सक्छन् र अभियुक्त अभियोग लगाउँदाको चरणमा छानबिन गर्न सक्छ भन्ने बहस गरे। यदि अनुसन्धान रोकियो भने उत्तरदाता नं. ६ कडा महेनतले कमाएको पैसा गुम्नुका साथै अभियुक्तले गरेको अपराध पनि दण्डित हुनेछैन। उनीहरूले यो ठगीको खुलेको मामिला हो भने पनि बहस गरे, किनकि अभियुक्तले छलपूर्वक धेरै पैसा लिएर उत्तरदाता नं. ६ लाई लालच देखाएर उनकी छोरीलाई जागिर दिलाउने प्रलोभन देखाए तर न त उसले जागिर दिए न त पैसा फिर्ता गरे।

१०. सम्बन्धित पक्षहरूका लागि विद्वान वकिलहरूलाई सुनेपछि, हामी रेकर्डमा भएको सामग्री र पक्षहरूद्वारा अगाडि बढाइएको बहसको विश्लेषण गर्न अग्रसर हुन्छौं।

११. अपिल्कर्ताले सन् २०२१ मा मालपोत अधिकारीसमक्ष गरेको उजुरीमा सम्बन्धित प्रहरी चौकीका प्रहरी निरीक्षकले अनुसन्धान गरेका छन्, जसमा उत्तरदाता नं. ६ ले आफ्नी छोरीलाई जागिर दिनका लागि अपिल्कर्तालाई ४ लाख रुपैयाँ तिरेको थिएँ भन्ने तथ्य रेकर्ड गरिएको छ। यसबाट प्रस्ट हुन्छ कि उत्तरदाता नं ६ अपिल्कर्ताबाट गरिएको उजुरीको जानकारी थियो र अनुसन्धानमा निजको बयान पनि लिइएको थियो। त्यसैले उसले अपिल्कर्ताले उजुरी गरेको थाहा छैन भन्न सक्दैन। यसबाट पनि उसले अपिल्कर्ता र उनका भाइ विरुद्ध कुनै उजुरी दर्ता गरेकी छैन र जुलाई २०२२ सम्म एक वर्षभन्दा बढी समय कुरिन्।

१२. मामिलामा उल्लेख गरिएअनुसार, अप्रिल २०१९ भित्र तीन महिनाभित्र अर्थात जुलाई २०१९ सम्ममा अपिल्कर्ताले जागिर दिनुपर्नेथियो। तर, उत्तरदाता नं ६ ले यस विषयमा जुलाई २०२२ सम्म तीन वर्षसम्म कुनै कारवाही गरेन, जब यस मामिला दर्ता गरियो। यसरी, यस मामिलामा तीन वर्षको गम्भीर ढिलाइ छ जुन पूर्ण रूपमा अस्पष्ट छ।

१३. रेकर्डमा भएको सम्पूर्ण सामग्रीको अध्ययनबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि पक्षहरूबीच सरकारी विभाग(हरू) वा निजी क्षेत्रमा जागिर प्राप्त गर्न पैसा तिरिएको एक पूर्ण गैरकानूनी करार थियो। जस्तोसुकै भए पनि, उक्त उद्देश्यका लागि भुक्तानीको असुलीका लागि मामिला दायर गर्न सकिँदैन र यदि मामिला दायर गरिए पनि, यसलाई स्थापित गर्न कठिन हुनेथियो कि पूरै भुक्तानी नगदमा गरिएको थियो। त्यसैले, उत्तरदाता नं ६ ले उक्त रकम प्राप्त गर्न अपिल्कर्ता र उनका भाइमाथि दबाब बनाउन मामिला दर्ता गर्नु नै उत्तम विकल्प देखेकी थिइन्। आपराधिक अभियोगको धम्कीका कारण, सायद अपिल्कर्ताले झगडालाई मिलाउन र कुनै रकम तिरेर टुंग्याउने प्रयास गरेका हुनसक्छन्।

१४. निष्कर्षमा, वास्तविक परिस्थितिबाट केही महत्त्वपूर्ण प्रेक्षणहरूले नजिकैको प्रतिबिम्बनको आवश्यकता छ। प्रारम्भिक रूपमा, सम्लग्न पक्षहरूद्वारा प्रदर्शित आचरण शंकास्पद देखिन्छ जसले तिनीहरूका दाबीहरूको सत्यताको छायाँ पार्दछ। पूर्व अनुसन्धान प्रतिवेदनले एउटा जटिल परिदृश्य उजागर गरेको छ र दुवै पक्षबाट अनैतिक, शायद अपराधिक आचरणको एउटा टेमो पनि प्रकट भइरहेको छ। पूर्व अनुसन्धानको जानकारी भएपछि पनि यी आरोपहरू प्रहरीसमक्ष ल्याउनमा भएको अनुत्तरित अत्याधिक ढिलाइले दावीहरूको प्रामाणिकताप्रति थप शंका र अविश्वासको परत थपेको छ। उल्लेख गरिएका तथ्य तथा पूर्वअनुसन्धानले पक्षहरूबीचको साझा दोषिता पोलेका छन्, जुन थोरै सन्देहास्पद कौसलहरू र अनैतिक कारोबारहरूको जटिल जालको संकेत हुन् जहाँ नागरिक उपचारहरू पनि दिगो हुन सक्दैनन्। यसरी, केवल दबाब र आपराधिक कारबाहीको धम्कीद्वारा दूषित रकम फिर्ता प्राप्त गर्ने मात्र शुद्ध अभिप्रायले लिइएको यो विवादको उद्देश्यलाई कानून कार्यान्वयन निकायको समय र स्रोत दुरुपयोग गर्न अनुमति दिनु हुँदैन।

१५. अन्तिम सुझावका रूपमा, यो उल्लेख गर्नु आवश्यक बन्दछ कि प्रहरीले पूर्व अनुसन्धान वा छानबिनका आलोकमा प्रारम्भिक रूपमा विवादास्पद देखिने निजी पक्षहरूबीचका यस्ता अनैतिक कारोबारसम्बन्धी विवादमा तानिँदा उच्च सावधानी अपनाउनु पर्छ। प्रहरीको तर्फबाट सतर्कताको आवश्यकता अत्यावश्यक हुन्छ, र अनैतिक आचरण न्यायको खोजीभन्दा माथि रहेको देखिने मामिलाहरूमा विवेकशील दृष्टि हाल्नु पर्छ। यो मामिलाले वास्तविकलाई बनावटीबाट छुट्याउन र

यसरी राज्यका स्रोतहरू वास्तविक सामाजिक महत्त्वका विषयहरूमा प्रयोग गर्न विवेकशील दृष्टिकोणको आवश्यकता देखाउँछ।

१६. माथि उल्लिखित सबै कारणहरूले, हामी यस विचारमा छौं कि जहाँ मामिला दायर गर्नुको उद्देश्य आपराधिक अभियोजन र घटनाको लागि अपराधीलाई सजाय दिने होइन तर दबाब र चापको माध्यमबाट रकम असुल गर्ने र माथि उल्लिखित अन्य सबै कारणहरूका लागि हो, त्यस्तो आपराधिक अभियोजनलाई जारी राख्न दिनु हुँदैन।

१७. हामी यस अपीललाई स्वीकार्छौं, र उच्च न्यायालयबाट जारी भएको आदेशलाई रद्द गरी, मामिला नं. २४८/२०२२ बाट सिर्जित सम्पूर्ण कारबाहीलाई रद्द गर्दछौं।

हेडनोट्स तयार गर्ने: दिव्या पाण्डे *मामिलाको परिणाम*: अपील स्वीकृत।